

- consciousness and discourse] / G.G. Slyshkin.– М.,2000. – 128 s.
4. Kolesnikova I.A. Linghvakognityvni ta komunikatyvno-pragmatychni parametry profesijnogho dyskursu [Linguo-cognitive and communicative-pragmatic parameters of professional discourse:] : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja doktora filol. nauk :spec. 10.02.15 «Zaghaljne movoznavstvo»/ I.A. Kolesnikova.– К., 2009. – 33 s.
 5. Pylypenko R.Je. Instytuticijnyj komunikatyvnyj prostir Nimechchyny (fakhova mova ekonomiky) [German institutional communicative space (special language of economy)]: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja doktora filol. nauk: spec. 10.02.04 «Ghermansjki movy»/ R.Je. Pylypenko.– К.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2007. – 40 s.
 6. Frolova I.Je. Strateghija konfrontaciji v anghlomovnomu dyskursi [Confrontation strategy in English discourse]: Monoghrafija.–Kh.: KhNU imeni V.N.Karazina, 2009.–344 s.
 7. Brown P. Speech as a marker of situation / P. Brown, C. Fraser // Social markers in speech.– Cambridge, 1979.

УДК [37.015.31:17.022.1-057.874]:159.923.2(045)

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Кузьма-Качур М. І., Горват М. В., Сідак Н. М.

FORMATION OF MORAL AND VALUE ORIENTATIONS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN AS AN IMPORTANT ASPECT OF THE FORMATION OF PERSONALITY

Kuzma-Kachur Mariia, Horvat Marianna, Sidak Natalia

У статті розглянуто проблему формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у сучасних освітніх закладах. Проаналізовано ступінь дослідження цієї проблематики, виділено характерні особливості вчителя початкової школи як організатора морального виховання на уроках та в позакласній роботі. Встановлено, що головне завдання сучасної практики формування морально-ціннісних орієнтацій здобувача початкової освіти – створення сприятливого виховного середовища.

Ключові слова: морально-ціннісні орієнтації, молодші школярі, моральне виховання, цінності, освітній процес.

The article has dealt with the problem of formation of moral and value orientations of junior schoolchildren in modern educational establishments. We have analyzed the degree of research on this problem, have underlined characteristic features of the primary school teacher as an organizer of moral education during the lessons and extracurricular work. It has been established that the main task of modern practice of formation of moral and value orientations of the acquisition of elementary education is the creation of a favorable educational environment.

Key words: moral and value orientations, younger schoolchildren, moral education, values, educational process.

Проблема формування морально-ціннісного виховання молодших школярів є вкрай актуальною в умовах сьогодення. Ускладнення соціально-політичної обстановки в суспільстві починаючи з 2014 року загострило й без того значні прогалини у вихованні молодших школярів. Тому проблеми моральності висувуються на першорядне місце, що вимагає від учителя організації освітнього процесу виховної спрямованості, який би сприяв орієнтації особистості школяра на загальнолюдські цінності й моральні норми.

Державну політику у сфері духовно-морального, гуманістичного і національного

виховання молодших школярів окреслено у низці нормативно-правових документів, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Законі України «Про освіту», Указі Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання», «Нова українська школа» у поступі до цінностей», Державному стандарті початкової загальної освіти та ін. У змісті означених документів відзначено, що в сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою процесу формування особистості є морально-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Ідея Нової української школи передбачає серед засадничих стовпів освіти майбутнього саме виховання, що ґрунтується на цінностях. Саме цінності є фундаментом освіти та умовою формування людини і суспільства, які у своїй повсякденній діяльності зважають морально-етичний та публічний інтереси, регулятором яких виступає моральна свідомість та самосвідомість, рівень сформованості яких визначає характер моральних вчинків особистості. «За теперішніх умов, – говориться в «Програмі «Нова українська школа» в поступі до цінностей», – важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування в неї стійкої системи глибоких моральнодуховних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі й засоби їх досягнення також будуть досить високими й гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані» [6].

Моральна свідомість відображає ціннісні ставлення особистості до оточуючого світу, інших людей і самих себе. Політичні події в суспільстві, пандемія коронавірусної хвороби COVID –19, глибоко хвилююча інформація на інтернет платформі «Всеукраїнська благодійна організація «Мама і немовля» та ін. призвели до переоцінки у людей моральних цінностей, переконань, які забезпечують усвідомлення власної поведінки та її аналіз з точки зору відповідності моральним знанням. Виникає потреба в тому, щоб моральні цінності стали органічною і невід'ємною частиною життя кожного громадянина, орієнтиром самодостатньої, морально та духовно вихованої особистості. Процес формування морально-ціннісних орієнтацій починається з раннього дитинства, продовжується в молодшому шкільному віці. Тому все сказане актуалізує проблему морального становлення та розвитку особистості, яка не є новою в психолого-педагогічній теорії та практиці, але постійно зберігає свою значущість.

Процес усвідомлення молодшими школярами моральних засад поведінки і стосунків є довготривалим і вимагає особистісно зорієнтованих підходів. Саме цей вік вітчизняні і зарубіжні психологи та педагоги вважають сензитивним для становлення моральної свідомості людини (І. Бех, П. Блонський, М. Боришевський, Д. Ельконін, В. Давидов, Р. Павелків, Є. Смірнова та ін). М. Боришевський вважає, що морально-ціннісні орієнтації є одним із найважливіших утворень у структурі моральної свідомості і самосвідомості людини, що зумовлюють цілу низку її суттєвих характеристик як особистості [3]. Низка проблем, пов'язаних із морально-ціннісним вихованням, знайшли своє відображення в «педагогіці миру», ініціаторами якого стали провідні вітчизняні науковці О. Безкоровайна, І. Бех, О. Сухомлинська та ін.

У доробках науковців знаходимо напрацювання щодо розв'язання проблеми морально-ціннісного виховання учнів у процесі вивчення окремих шкільних дисциплін (Т. Кот, В. Плахій, О. Ціхоцька, І. Шевчук та ін.).

Метою статті є розглянути особливості формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів як важливий аспект становлення особистості.

Проблеми змісту морального виховання, системи моральних цінностей відображено в дослідженнях філософів, педагогів минулих століть (митрополит Іларіон, Нестор-

літописець, князь Володимир Мономах), вітчизняних гуманістів українського Відродження (Г. Ващенко, О. Духнович, М. Костомаров, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський), радянської доби (А. Макаренко, В. Сухомлинський) та сьогодення (І. Бех, О. Богданова, І. Зязюн, В. Кузь, І. Мар'єнко, А. Сиротенко, О. Сухомлинська, К. Чорна, Г. Шевченко та ін.).

У багатьох педагогічних джерелах помітні звернення досліджень до вікового періоду 6 – 9 років. Це період виділяється не випадково. На думку психологів – це особливий період у житті дитини. Як зазначає В. Давидов, «психологічні і соціальні особливості молодшого шкільного віку як початкової ланки шкільного дитинства також ще не можна вважати остаточно сформованим й непорушним для фундаментальної педагогіки. Можна лише говорити про найбільш характерні риси цього віку» [4].

Цей віковий період є підґрунтям для формування вмінь і навичок, ідеалів та цінностей, на основі яких вибудовується весь подальший освітній процес.

На формування моральної вихованості учнів впливають загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації, моральні норми як регулятори міжособистісних взаємовідносин. Вони мають бути основою для формування ціннісних орієнтацій не тільки молодших школярів, а і молодого покоління сучасного українського суспільства.

Як зазначає І. Бех, регулятором взаємин є ціннісні орієнтації, виражені в морально-етичних ідеалах, переконаннях, принципах, почуттях, духовних цінностях, що усвідомлені й пережиті особистістю та виконують в учнівській молоді орієнтувальну, регулятивну, проектувальну функції. Саме ціннісні орієнтації, на думку науковця, є одним із найважливіших структурних компонентів особистості, оскільки вони утворюють свого роду вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, наступність певного типу поведінки й діяльності, яка виражається у спрямованості потреб та інтересів [1].

Учитель для молодших школярів є таким зразком ідеалу, який несе в собі моральні еталони почуттів і моральної поведінки для наслідування. Саме він має важелі впливу на формування у молодших школярів загальнолюдських норм: добра, милосердя, взаєморозуміння, толерантності. Великий проміжок часу молодші школярі знаходяться в середовищі впливу і взаємодії з учителем. Тому вчитель несе відповідальність за формування людського в людині, саме йому потрібно творити культуру моральних відносин, спілкування, незважаючи на суспільні негаразди. Діяльність вчителя має бути побудована на взаєморозумінні та взаємоповазі, шанобливому ставленні вчителя до традицій колективу, підтримці гідності кожного вихованця. Період навчання в початковій школі – це той віковий проміжок розвитку особистості, який має всі можливості для формування моральних якостей та позитивних рис молодшого школяра. Дитяча довірливість, схильність до наслідування, великий авторитет вчителя створюють передумови для започаткування моральної особистості.

У категорії «морально-ціннісні орієнтації» переплітаються основні поняття філософії, соціології, соціальної психології і педагогіки, що співвідносяться з процесами соціалізації, ідентифікації та індивідуалізації особистості, розвитку її потреб, формування ідеалу, визначення спрямування та ін. О. Коберник, узагальнивши різні підходи до трактування означеної категорії подає таке: «морально-ціннісні орієнтації – це поняття, яке відображає позитивну або негативну значущість для особистості таких явищ соціальної дійсності, як моральні принципи, вимоги, норми і правила, які регулюють суспільну й особистісну діяльність людини, її поведінку з погляду відповідності мотивів і прагнень інтересам та потребам суспільства; це спрямованість особистості на засвоєння моральних цінностей суспільства, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя й орієнтацію на них у процесі задоволення своїх потреб» [5].

Варто зауважити, що освіта сьогодення характеризується пошуками нових підходів у розв'язанні завдань морального виховання, зумовлених реформами в освіті та соціальними потребами. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів здійснюється в

процесі провідної для цього віку освітньої діяльності, що відбувається завдяки включенню у зміст навчальних предметів моральної складової. Предметні уроки та позакласні заходи, які можуть бути компонентом тематичного дня або тижня, є джерелом міжособистісного спілкування щодо розуміння вихованцями сутності моралі й моральності, цінностей та ідеалів, етичних норм поведінки. Одним із засобів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів є створення спеціальних виховних ситуацій. Необхідною ознакою цих ситуацій є суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя та учня, транслятора й реципієнта соціальних цінностей, у процесі якої зміст певної цінності сприймається у вигляді емоційного динамічного образу, який пізніше, при долученні понятійно-розумового компоненту, трансформується в узагальнене уявлення належної поведінки й далі – у вольове переживання цільового характеру, що становить внутрішній зміст вчинку суб'єкта [2].

В освітньому процесі школи процес формування морально-ціннісних орієнтацій є постійним і здійснюється за допомогою різноманітних засобів, форм та методів. Формувати загальнолюдські форми моралі в душі дитини, розбудити в неї сердечність, чуйність, порядність, доброту, людяність закликав В. Сухомлинський [7].

Як свідчить досвід роботи з молодшими школярами, ефективними у формуванні морально-ціннісних орієнтацій є довірливі бесіди, невимушене спілкування, диспути, дискусії, дебати, що спонукає конструктивно сприймати учням прослухану інформацію, відстоювати свої погляди та судження при аналізі оповідання літературного або позакласного читання чи педагогічної задачі, захищати власну та поважати альтернативну точку зору, ставити запитання й відповідати, адекватно оцінювати ситуацію і приймати швидке рішення щодо вирішення проблеми, формувати культуру поведінки та спілкування, ціннісне ставлення до себе та однокласників. Дискусії та дебати можна проводити з таких тем: «Права, свободи і обов'язки людини та громадянина» (3 клас), «З чого починається дружба і вміння дружити?» (3-4 клас), «Навіщо людям потрібна совість?» (3 – 4 класи), за прочитаними оповіданнями: «Сніжка» (уривок із повісті «Серце» Едмондо де Амічис – 3 клас), «Обіцянка» (Пилип Бабанський з посібника для літературного читання «Я люблю читати» О. Савченко, 4 клас) та ін.

Важливе значення у формуванні морально-ціннісних орієнтацій відіграють ігрові технології. Наведемо деякі приклади: навчальна гра «Прес-конференція» (Перший учень (виходить за бажанням) спочатку говорить про свої достоїнства, потім відповідає на запитання однокласників. Питання різні: про ставлення до занять, класу, сім'ї тощо. Наприкінці виступу він пропонує прізвище наступного виступаючого); ігрова вправа «Перевтілення» (за Ж. Маценко) (Завдання: розвивати здатність «входити» у внутрішній світ іншої людини (істоти) та співпереживати; вчити засобів експресивного демонстрування емоційних станів; сприяти розвитку уяви).

Позитивним є той факт, що вже випускники початкової школи починають визнавати себе як особистість і прагнуть її поцінування іншими людьми, зокрема однокласниками й учителями. На думку здобувачів початкової освіти «поважати інших означає...» також: «не ображати їх», «дружити з іншими», «не битися», «не лаятись», «не псувати чужі речі», «допомагати», «захищати інших», «ставитись до них так само, як і вони», «ставитись із повагою і любов'ю» та ін. Різноманіття відповідей переконує у тому, що більшість дитячих суджень є висловленням побажання того ставлення, якого вони прагнуть для себе, не визнаючи різних форм утилю з боку як однолітків, так і дорослих. Можна стверджувати, що всі відповіді емоційно пережиті. Усе це свідчить про необхідність звернення нашої уваги до емоційно-ціннісної складової моральної самосвідомості та врахування її у подальших дослідженнях. Практичний досвід роботи в школі свідчить, що організовуючи в загальноосвітніх навчальних закладах різноманітні заходи з метою формування морально-ціннісних орієнтацій, педагогічні колективи формують в учня національну спрямованість, любов до рідної мови та свого народу, шанобливе ставлення до національної культури та оточуючих, народних традицій і звичаїв, повагу до думки інших.

Нові підходи до організації освітнього процесу згідно Концепції нової української школи можуть вплинути на ефективність реформ лише тоді, коли її змістова складова вбере у себе кращий багатовіковий освітній досвід нашого народу, заснований на цінностях, і доповнить його сучасними особливостями для напрацювання ціннісно-освітньої платформи вітчизняної освіти. Наразі є необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду молодшого школяра.

Таким чином, слід пам'ятати, що цінності, їхній характер, особливості, як і система цінностей у суспільстві в цілому, є своєрідними орієнтирами у формуванні морально-ціннісних орієнтирів. Морально-ціннісні орієнтації учнівської молоді є цілісним процесом засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань означеної проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у обґрунтуванні форм, методів і засобів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // Цінності освіти і виховання : науково-методичний збірник / за заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 8–11.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 124–129.
3. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктивності до вершин духовності: [монографія] / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
4. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – 541с.
5. Коберник О. М. Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі розв'язування життєвих задач [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN16/11komrzz.pdf> (дата звернення 15.02.2021р.).
6. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>. (дата звернення 11.02.2021р.).
7. Сухомлинський В. О. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України / В. О. Сухомлинський // Збірник наукових праць Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки». – Полтава, 1999. – Вип.1(5). – С. 4–13.

References

1. Bekh, I. D., 1997. Tsinnosti yak yadro osobystosti [Values as the core of personality]. *Values of education and upbringing*, pp. 8–11.
2. Bekh, I. D., 1997. Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in the development of personality]. *Pedagogy and psychology*, I, pp. 124–129.
3. Boryshevskyy, M. 2010. *Doroha do sebe: vid osnov sub'yektyvnosti do vershyn dukhovnosti* [The road to self: from the foundations of subjectivity to the peaks of spirituality]. Kyiv: Akademvydav.
4. Davydov, V. V. 1996. *Teoryya razvyvayushcheho obuchenyya* [Theory of developmental learning]. Moscow: INTOR.
5. Kobernyk O. M. Formuvannia moralno-tsinnisnykh oriientatsii uchniv u protsesi rozv'yazuvannia zhyttievykh zadach [Formation of moral and value orientations of students in the process of solving life problems]. [online] Available at: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN16/11komrzz.pdf>.
6. Prohrama «Nova ukrayins'ka shkola» u postupi do tsinnostey [The program "New Ukrainian School" in the progress of values]. [online] Available at: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>.
7. Sukhomlyns'ky, V. O., 1999. Pro stan teorii i praktyky vykhovannya v osvith'omu prostori Ukrayiny [On the state of the theory and practice of education in the educational space of Ukraine]. *Collection of scientific works of Poltava Pedagogical Institute named after VG Korolenko. Series "Pedagogical Sciences"*, 1(5), pp. 4–13.